

10

De relieken van Herkenrode: een mentaliteitsgeschiedenis

Philippe George, Anton Eryvynck, Jeroen Reyniers en Fanny Van Clevén

Stukken van mensen, iconen van een diep geloof, kunst of folklore?

De reliekenschat van Herkenrode bevat het grootste aantal bewaarde schedels in België en de relatie tussen de verpakkingen van de hoofden en de kleinere botten en fragmenten is uniek. In vergelijking met enkele Duitse collecties is de reliekenschat van Herkenrode echter nog vrij klein. De Sankt Ursulakirche in Keulen bewaart ongeveer duizend hoofden (afb. 10.1). De dom van Keulen heeft er minstens vierhonderd. Bij geen van de in Duitsland onderzochte hoofden is echter de rijke stratigrafie zichtbaar die in de reliekenschat van Herkenrode de evolutie van de reliekencultus zo duidelijk illustreert.

Met de presentatie en publicatie van de reliekenschat van Herkenrode kan Vlaanderen dan ook een voortrekkersrol spelen in het internationale onderzoek naar relieken en hun verpakkingen, zoals dat de laatste jaren langzaam op gang komt. In wat volgt, kunnen reeds enkele bedenkingen voorgesteld worden die de interpretatie van de relieken richting kunnen geven.

Een collectie van religieuze topstukken als deze kan op vele manieren bekeken worden. Afhankelijk van de levensbeschouwelijke visie van de toeschouwer zijn relieken een band tussen hemel en aarde, een element uit de marketing van een goed geolied bedrijf, aandoenlijke overblijfselen uit de volkscultuur of herinneringen aan een tijd waarin geloof en godsdienst nog alomvattend waren. Natuurwetenschappers zullen proberen de ware ouderdom of herkomst van een reliek te achterhalen, kunsthistorici verdiepen zich in de wijze waarop de objecten zijn 'aangekleed' en gepresenteerd. Historici buigen zich dan weer over de vraag waarom resten van vroegere, soms belangrijke mensen een centrale rol kregen in de religieuze belevenis van wie na hen kwam. Met deze vraag komen ze op het terrein van antropologen, sociologen, psychologen en filosofen. Relieken hebben aan iedereen iets te vertellen, het hangt er maar vanaf welke vraag wordt gesteld.

Het onderzoek van de reliekenschat van Herkenrode opent vele wegen van interpretatie. Zonder nog maar de illusie te koesteren die alle uit te putten, kunnen toch een aantal bedenkingen voorgesteld worden. Een daarvan komt voort uit de niet te stoppen menselijke nieuwsgierigheid om het mysterie te ontluisteren: zijn de relieken wel wat ze zijn? Horen ze toe aan de persoon die wordt vereerd, of zijn ze het product van weinig betrouwbare handelaren in religieuze marktwaar?

Echt of vals?

Bij het woord 'reliken' denken velen spontaan aan het fenomeen van de valse relieken, dat door kenners niet zonder leedvermaak met enkele straffe verhalen wordt gevoed. De vermelding in *L'Encyclopédie*, samengesteld in de tijd van de Verlichting, is veelbetekenend: "*Cependant si l'on faisoit la revision des reliques*

Afb. 10.1 Goldene Kammer van de St. Ursulakirche te Keulen.

*avec une exactitude un peu rigoureuse, dit un savant bénédictin, il se trouveroit qu'on a proposé à la piété des fidèles un grand nombre de fausses reliques à révéler, & qu'on a consacré des ossements, qui loin d'être d'un bienheureux, n'étoient peut-être pas même d'un chrétien*¹. Diderot en d'Alembert voorspellen hier reeds de uitkomst van het radiokoolstofonderzoek...

Vooreerst moet duidelijk zijn dat de vraag naar de 'echtheid' van relieken geen recent fenomeen is. Reeds in de middeleeuwen stond de kwestie van hun waarachtigheid en authenticiteit in het middelpunt van vele discussies. Zoals vaak in godsdienstige kwesties draait het daarbij voor een deel ook om semantiek, om keuzes in het woordgebruik. Het 'echte' reliek staat daarbij tegenover het 'valse', meestal gezien als het resultaat van een moedwillige misleiding. Het zou echter verkeerd zijn te denken dat er in alle gevallen voorbedacht in het spel was. De identificatie van de heiligen is nu al moeilijk, soms onmogelijk, en dat moet – zeker zonder natuurwetenschappelijke ondersteuning – in vroegere tijden nog meer het geval zijn geweest. Veel verklaringen in de heiligenlevens of in latere verslagen over het lot van de relieken, deden dus beroep op de goedgelovigheid van wie ermee begaan was. Zo verging het bijvoorbeeld de resten van Enimie, de zus van de Karolingische koning Dagobert die abdis werd in Guévaudan en later heilig werd verklaard. De *Inventio sanctae Enimae*, uit de 11de eeuw, vertelt hoe men zich vergiste van relieken toen men ze wou terugbrengen naar de koninklijke begraafplaats van de Basiliek van Saint-Denis. De werkelijke overblijfselen van Enimie werden later ontdekt op de oevers van de Tarn². Wat er ook van zij, het was zoals de monnik Guibert de Nogent schreef in het begin van de 12de eeuw: “Het maakt niet veel uit of de gewone man bidt tot een valse heilige, God doorgrondt immers alle harten”³.

'Echt of vals' was dus geen natuurwetenschappelijke bekommernis, maar eerder een zaak van religieuze regelgeving. Een reliek hoefde niet authentiek te zijn als het maar 'geauthentiseerd' was. De erkenning oversteeg duidelijk het historisch, mogelijk ook natuurwetenschappelijk bewijs. Dat gold trouwens ook voor relieken in wording. Het 'waarachtige' reliek stond tegenover het 'officieuze' reliek, dat nog niet door de bevoegde religieuze overheden was erkend. Men gebruikte ook de uitdrukking 'apocriefe relieken' om aan te duiden dat de authenticiteit nog niet door de Kerk erkend was. Eenmaal de authenticiteit achter de rug, was het reliek voor de gelovigen 'echt'. Zo kon een vals reliek uiteindelijk voor altijd 'authentiek' zijn. De voorbeelden zijn legio van relieken waarvan men pertinent weet en wist dat ze vals zijn, maar die toch erkend werden door de autoriteiten en voorzien van alle gebruikelijke garanties.

Al deze theologische en dogmatische aspecten raken de historicus, die echter op de eerste plaats de sociologische implicaties van de vastgestelde feiten zal onthouden. Men zou zelfs kunnen stellen dat in de mate een reliek 'vals' blijkt, het ons meer zou moeten interesseren. Anderzijds toont het natuurwetenschappelijk onderzoek aan dat er niet alleen meer 'echtheid' schuilt in de religieuze voorwerpen dan algemeen wordt aangenomen, maar ook dat als dat niet zo is, intrigerende verhalen naar boven komen⁴. Deze beoordeling van de tweespalt tussen waarheid en verzinzel verliep vanaf de middeleeuwen sterk verschillend tussen groepen in de toenmalige maatschappij, en varieerde ook daarna doorheen

de tijd. Kortom, het is de mentaliteitsgeschiedenis van de verering van relieken die ons in al haar rijkdom moet boeien.

Tijdens de middeleeuwen, reeds onder de Karolingers, groeide de kritiek op het misbruik van de reliekenverering. Dat werd nog duidelijker tijdens de renaissance van de 12de eeuw, maar vooral onder de 16de-eeuwse religieuze hervormingen namen de aanvallen op de reliekenverering toe, waarna de Revolutie op het einde van de 18de eeuw de vernietiging van vele verzamelingen veroorzaakte. *In fine* bemoeide de moderne wetenschap zich ermee, om aan te tonen dat veel relieken niet waren wat ze pretendeerden te zijn.

Deze gebeurtenissen verklaren het voorbehoud dat ten opzichte van de relieken werd geuit. Zo noteerde een protestantse reiziger in 1752, over de relieken van de H. Marcus van Venetië: “De onbegrijpelijke mirakels die indertijd door de relieken werden veroorzaakt, zijn thans opgehouden, men zou kunnen zeggen dat vanuit dit oogpunt de tijden zijn veranderd”. Maar wat verder voegde hij er over de legende van het transport van het huisje van Maria van Loretto (Italië) aan toe dat dit een fabeltje is: “Het aantal pelgrims en aanwezigen is verminderd in de mate dat de wereld meer verlicht is. Men ziet er niet meer die massa boetelingen die in een volledige dag de ommegang van de *Santa Casa* maken. Ik heb er slechts één gezien die deze devote oefening volbracht.”⁵

Deze en andere voorbeelden mogen echter niet verhelen dat er ook vele – in natuurwetenschappelijke zin – echte relieken bestaan: beenderen en andere heilige objecten die gedurende eeuwen vroom vereerd en bewaard bleven in meerdere grote of kleine religieuze centra en die de toets van het historisch en dateringsonderzoek en de fysisch-antropologische analyse kunnen weerstaan⁶. De reliekenschat van Herkenrode kan dat echter niet. Zo is de collectie relieken van de heilige Ursula en de 11.000 maagden – zelfs als we deze laatsten herleiden tot elf – op een mythisch verhaal gebaseerd, dat zelfs wanneer het met een historische datum wordt verbonden niet door de dateringen van het botmateriaal ondersteund wordt. Het vermoeden wordt wel bevestigd dat botmateriaal uit een oud grafveld gebruikt is om in de late middeleeuwen als relieken te verspreiden. Het onderzoek van de botten toont aan dat ze door begraving verweerd zijn en dat ze na opgraving vermoedelijk gereinigd werden en in de zon gebleekt. Of men daarbij echt geloofde de begraafplaats van Ursula en haar gezellen te hebben ontdekt, is zeer de vraag. Zeker is dat uiteindelijk ook laatmiddeleeuwse schedels aan de collectie zijn toegevoegd, wat toch duidelijk op fraude wijst. Ten slotte is minstens één van de schedelreliken waarschijnlijk van een man afkomstig, en één hoort bij een kind.

Een element dat voor enkele schedels op een Keulse herkomst wijst, is de aanwezigheid van een originele verpakking in wit linnen en tafzijde, al of niet versierd met rozetvormige bloemen in vlak geborduurde membraangouddraad. Bijna identieke verpakkingen werden aangetroffen in andere reliekensembles, onder andere in de Sankt Johanniskirche in Lüneburg⁷ en de Carolus Borromeuskerk te Antwerpen⁸. Dit wijst in de richting van een gemeenschappelijke herkomst van de verpakkingen, die hoogstwaarschijnlijk in Keulen te situeren valt.

Wellicht geldt ook voor de resten van het Thebaans legioen een onzekere herkomst, alhoewel deze relieken in deze studie niet met hetzelfde detail zijn onderzocht. Of de beenreliken en andere kleinere botfragmenten afkomstig

zijn van de persoon die op de schedulae wordt vermeld, kan evenzeer worden betwijfeld, maar is niet verder onderzocht.

Pracht en praal

Hebben de zusters van Herkenrode ooit getwijfeld aan de ‘echtheid’ van de relieken in hun bezit, zij het misschien niet bij het verwerven ervan, maar wel in latere eeuwen? Het antwoord is onmogelijk te geven, maar de voortdurende zorg die de stukken al die jaren hebben ontvangen pleit voor een diep geloof in de kracht van deze menselijke resten. Dit geloof werd niet enkel binnenskamers beleden, maar werd ook naar buiten gebracht. Er werd met de relieken gepronkt.

Belangrijker dan deze vragen rond ‘echtheid’ is inderdaad de studie van de manier waarop met de relieken werd omgegaan. Hun presentatie en aankleding, in de vorm van een kunstig schrijn of een verpakking in mooie weefsels, waren uitermate belangrijk. Relieken die als pronkstuk dienden in een jaarlijkse ommeegang of deel waren van een vrijwel nooit geëtaleerde kerkschat, kregen een bijzondere aankleding. Daarbij valt op dat zelfs ‘het verborgene’ esthetische aandacht kreeg. Zelfs wanneer relieken vrijwel nooit te zien waren, werden ze als topstukken bewaard.

Na een eerste zeer eenvoudige verpakking van de schedels, die de schedelvorm benadrukte, werden de stukken later meermaals opnieuw omwikkeld waarbij het accent meer op het kostbare omhulsel lag dan op de schedel. Vele exemplaren dragen de sporen van vier of vijf opeenvolgende verpakkingen. Als belangrijkste fasen onderscheiden we, naast een initiële 13de-eeuwse omhulling in wit linnen, een verpakking van een groot aantal schedels, botten en kleinere botfragmenten in de tweede helft van de 15de eeuw, een tonvormige verpakking van schedelfragmenten in de eerste helft van de 17de eeuw, en een vrij slordige verpakking die vermoedelijk in de tweede helft van de 18de eeuw gekleefd en opgespeld werd. Wellicht niet toevallig komt deze fasering overeen met bloeiperioden in het bestaan van de Herkenroodse abdij. Een uitzondering vormt de 18de-eeuwse eindfase, toen de relieken bij de bedreiging uitgeoefend door de Franse Revolutie misschien werden ingepakt ter bescherming bij transport.

Naast de verpakking bepaalde ook de presentatie de uitstraling van de relieken. In het geval van de schat uit Herkenrode zijn hierover enkele historische bronnen en mogelijk vergelijkingsmateriaal beschikbaar. De 15de-eeuwse verpakking met somptueuze weefsels en borduurwerk in zijde en membraangouddraad en zilveren lovertjes houdt mogelijk verband met de aanwezigheid van een Sint-Ursula-altaar in de kerk van de abdij. In een document uit 1502 wordt immers een rente overgedragen aan dit altaar⁹. Naar alle waarschijnlijkheid werden de relieken in de nabijheid van dat altaar gepresenteerd, vermoedelijk in de vorm van een retabel met nissen en al of niet in samenhang met kleinere reliekpresentaties in de vorm van één of meerdere besloten hofjes. Een goed voorbeeld van een gotische reliekenkast bevond zich in de Sankt Kunibertkirche in Keulen. De kast bevatte een aantal vakken waarin bustes met relieken en pakketten van grotere beenderen waren opgesteld. Deze kast werd evenwel vernietigd tijdens de Tweede Wereldoorlog¹⁰. Twee kasten met zowel schedels als beenderen, kleinere botreliken op medaillonvormige reliekhouders en bloemen in zijde, perkament en metaaldraad bevonden zich in Kloster Bentlage in Rheine bij Osnabrück.

Het gaat om twee grote kasten – één uit 1499 (afb. 10.2) en een tweede uit het eerste kwart van de 16de eeuw – met een aantal nissen voor met textiel beklede schedels. In de Sankt Nikolaikirche in Kalkar zijn twee retabels bewaard uit het eerste kwart van de 16de eeuw waarbij de predella bestaat uit telkens drie besloten hofjes met kleinere reliekpakketten, beeldjes en bloemen (afb. 10.3)¹¹.

De hernieuwde 17de-eeuwse opsmuk paste mogelijk in een reliekenkast waarin reliekhouders en botten strak geordend en gerangschikt werden. Een aantal hoofden en kleinere relieken hebben daarbij een nieuwe presentatie gekregen

10.2

10.3

en schedelfragmenten werden tonvormig verpakt met stoffen uit de 16de en 17de eeuw. Enkele kleinere relieken kregen een verpakking in de vorm van een miniatuurbuste of een miniatuurschrijn. Er zijn eveneens reliekhouders in de vorm van een medaillon versierd met gouddraad, cantille, lovertjes en kralen. Dergelijke presentaties zijn onder andere bewaard in een reliekenkast in het stadsmuseum De Hofstadt in Diest (afb. 10.4) en in Museum M te Leuven¹². Deze overwegend rode presentaties (een kleur die verwijst naar het bloed van de martelaren) zijn meestal overdadig versierd met elementen in gouddraad en passen allicht bij het triomfalisme van de contrareformatie. Waar er voor de laatgotische reliekpresentaties parallellen te vinden zijn in Noord-Nederland

Afb. 10.2 Besloten hofje, 15de eeuw. Rheine, Museum Kloster Bentlage.

Afb. 10.3 Retabelkast met uitgewerkte predella, eerste kwart 16de eeuw. Kalkar, St. Nikolaikirche.

10.4

en Noordwest-Duitsland is dat voor de 17de-eeuwse presentaties om voor de hand liggende redenen niet het geval. In de Noordelijke Nederlanden wordt het katholicisme met zijn reliekenverering vanaf die tijd nauwelijks nog geduld. In Duitsland zijn een aantal bewaarplaatsen van relieken in die periode aan de evangelische of lutherse eredienst gewijd. Reliekschrijnen bleven in een aantal gevallen bewaard, zoals in de kloosters Bentlage, Ebstorf en Walsrode, maar ze ondergingen geen aanpassingen onder de invloed van een gewijzigd geestelijk klimaat. Ook in enkele katholieke kerken in Duitsland zijn restanten van reliekenpresentaties uit de 17de eeuw teruggevonden, zoals de zwaar beschadigde elementen van reliekhouders uit de kerk van Erkelenz, die zich nu in de Dom van Aken bevinden.

De twee bewaarde inventarissen die textiel in de abdijkerk van Herkenrode beschrijven, daterend uit de periode van 1638 tot 1678¹³, vermelden mogelijk enkel de restanten van een uitstalling van relieken bij het Ursula-altaar dat op dat moment niet meer bestond. Het gaat dus niet om de stukken die een 17de-eeuwse aankleding gekregen hebben om ze in een nieuwe presentatie in te passen¹⁴.

De laatste fase in de presentatie van de relieken van Herkenrode vond plaats in de 18de eeuw. Uit deze periode dateren een aantal houders in de vorm van miniatuurantependia waarop verschillende botfragmenten, al dan niet met hun

10.5

schedulae, zijn aangebracht. Ze zijn ingepakt in een crêpeweefsel en kruiselings omwikkeld met membraangouddraad, een botverpakking die dateert uit de 15de-16de eeuw. Hiervan zijn tot nu toe geen parallellen gevonden in andere kerken of kloosters. Deze relikhouders pasten vermoedelijk in een kast met systematisch gerangschikte relikken en relikhouders. Een voorbeeld van een dergelijke kast bevindt zich in het Begijnhofmuseum van Herentals (afb. 10.5)¹⁵.

Het opvallende aan de relikken van Herkenrode is dat het niet gaat om een reeks individuele stukken, maar werkelijk om een verzameling die bij elkaar

Afb. 10.5 Besloten hofje, 17de eeuw met aanpassingen tot de 19de eeuw. Herentals, Begijnhofmuseum.

hoorde en ook zo gepresenteerd werd. Reliekenverzamelingen maakten deel uit van de vroegere, zogenaamde 'kwantitatieve opvatting' waarbij men dacht dat het samenvoegen van relieken van meerdere heiligen de heilswerking versterkte. Het geheel was dus meer dan de som van de delen. De verzamelingen konden makkelijk groeien door de 'verdeling' van de lichamen en de creatie van representatieve relieken. Hierdoor steeg in hoge mate het aantal relieken dat beschikbaar was op een steeds grotere en levendigere 'markt'. Dat er in de 13de eeuw dan nog eens minstens 11.000 schedels ter beschikking kwamen, werkte de evolutie verder in de hand.

In de loop van de eeuwen vormden zich zo uitzonderlijke reliekencollecties, die zoals in Herkenrode met eerbied behandeld werden. De monialen gingen ook een hagiografische wijze van presentatie uitdenken die diende om de cultische ceremonies meer luister bij te zetten, hetzij door de permanente of regelmatige opstelling van de relieken in de kerk, hetzij door ze uit te stallen tijdens feesten van de heilige of van de relieken¹⁶.

Herkenrode, un trésor de reliques au féminin

De contemplatie en de vertrouwelijke omgang met materiële objecten helpen om het spirituele te benaderen. Het christendom, dat bij aanvang door zijn belofte van bovenaards heil eerder een godsdienst voor de elite was, heeft zich bij de massa verspreid door vulgariserend te worden. De relieken hebben hier zeker toe bijgedragen. Ze boden immers wat de mensen nodig hebben: een tastbare God¹⁷. De aanwezigheid van een reliekenverzameling in het vrouwenklooster van Herkenrode heeft echter nog een andere betekenis. Ze is een materiële uiting van de diepe spiritualiteit die in de 13de eeuw in vrouwenkloosters en begijnhoven in het bisdom Luik leefde. *“Une constatation intéressante est la spiritualité encouragée, entretenue et promue par la présence de certaines reliques. Ainsi les reliques envoyées par Guillaume de Ryckel soutendent-elles un mysticisme caractéristique de ces groupements féminins que l'on rencontre au XIIIe siècle au diocèse de Liège, dans le monde des béguines, des recluses ou au sein de nouvelles congrégations religieuses. Ces mulieres religiosae sont éprises d'une dévotion plus privée, d'un pathétisme exacerbé confinant à l'extase et mettant en relief, outre les souffrances de Christ, les horribles persécutions des témoins de la foi.”*¹⁸

Door vergelijking met de reliekenschat van een ander cisterciënzerinnenklooster¹⁹ kan getracht worden om, zoals de poging om een 'cisterciënzerkunst' te onderscheiden, in de schoot van de orde een bijzondere devotie te omschrijven van de heiligenreliken. Heeft de 'onthechtheid' van de kunst van de cisterciënzers een soortgelijke houding geïnspireerd ten overstaan van de reliekencultus? Waren de cisterciënzerzusters, meer nog dan de monniken, fervente propagandisten van de relieken?

Georges Duby stelt vast dat de cisterciënzerabdij zich graag wilde ontdoen van funeraire functies, waarbij ze de zorg voor de lichamen van de overledenen aan anderen overliet. Ze concentreerde zich volop op de zorg voor de lichamen (reliken) van heiligen en pakte daar graag mee uit. Er waren meer miraculeuze sarcofagen te zien en men ontving er meer bedevaarders; er was met andere woorden meer spektakel²⁰. Hoewel het tonen, het spektakel en het liturgische theater – en terzelfdertijd de praal van de goddelijke dienst – afnamen doorheen

de tijd, gingen de bewaring en het verzamelen van relieken niet in dezelfde mate achteruit. Er is dus een blijvende band tussen de orde en de relieken, en die blijkt het meest uitgesproken voor de vrouwenkloosters.

Het sleutelwoord binnen dit alles is ‘de zorg’, een kenmerk dat doorgaans als vrouwelijk wordt betiteld. In dit opzicht is de reliekenschat van Herkenrode een ‘vrouwelijke’ schat. Zo besteedden de cisterciënzerzusters grote zorg aan het inpakken van de heilige gebeenten die devoot in de abdij werden bewaard²¹. De fijne stoffen en het borduurwerk trekken de aandacht. Daarbij is het onvermijdelijk ook terug te denken aan de geduldige en delicate handwerken en het met grote eer omgeven van de relieken in andere vrouwelijke ordes, bij de karmelietessen of nog andere contemplatieve orden. De delicate besloten hofjes, die vandaag verwondering opwekken door hun naïviteit, ademen helemaal dezelfde sfeer uit²². En vergeten we ook niet het precieze naaldwerk dat voor Cîteaux werd vermeld²³, of de stoffen bloemen die in 1727 vervaardigd werden door de monialen van Salzannes en “ten persoonlijke titel [werden] verkocht aan de priesters van de naburige parochies”²⁴.

Wereldlijke betekenis

Ten slotte moet de uitbouw van een reliekencollectie te Herkenrode ook worden gezien binnen een wereldlijk kader. Achter de relieken verbergen zich de mensen die ze doen circuleren, waarbij ook het persoonlijk belang een rol speelt. De relieken weven een netwerk van sociale relaties in Europa; ze kunnen de familiale of politieke banden versterken, zoals geschenken de vriendschap onderhouden. Zo bekleden ze niet alleen een plaats in de kerkelijke structuren, maar ook in de schoot van familiale feodale netwerken²⁵. Het schenken van een reliekhouders bood de opdrachtgever de kans te genieten van goddelijke gunsten²⁶. Zo ontstond opnieuw een band tussen religie en politiek. Via de relieken draagt de studie van de heiligencultus bij om de relaties tussen kerkelijke en politieke instellingen, tussen maatschappelijk belangrijke individuen, hun reizen en bedevaarten, in kaart te brengen. Overal heerste er een ongelooflijke honger naar relieken. Sommige abdijen waren beter voorzien dan anderen, uitwisseling werd mogelijk en de relieken gingen circuleren. Of zoals Dom Daniel Misonne zo gevat schreef met betrekking tot Gérard de Brogne: “de relieken, zoals de handschriften, hebben gereisd”²⁷.

Besluit

Door zijn opmerkelijke intrede in het domein van de historicus en de natuurwetenschapper heeft het reliek, als een nieuw historisch object, tegenwoordig zijn pejoratieve connotatie, gevolg van een overdreven devotie, verloren. Zijn wetenschappelijke carrière zet zich nu voort. De rijkdom en extreme variatie van de onderzoeksthema's wijzen op een lang parcours. De perspectieven zijn enorm, het onderzoek is passionerend. De publicaties over het onderwerp nemen toe en worden zo talrijk, of zelfs talrijker dan de relieken zelf. Het gaat dan ook over een vruchtbaar en onuitputtelijk onderwerp. Relieken leveren een fundamentele bijdrage in talrijke dossiers – stichtingen, bedevaarten, kunstwerken, menselijke contacten – en zorgen voor nieuwe inzichten op een bredere schaal, in de geschiedenis van het dagelijkse leven. De menselijke contacten tussen individuen

of religieuze instellingen worden in kaart gebracht via de vermeldingen van de relieken. Misschien is het meest innoverende wel dat de circulatie van mensen, ideeën en goederen terug onder de loep wordt genomen. Heiligencultus, relieken, kunstwerken, hagiografische handschriften reizen rond; ze kunnen de geesten en de artistieke en culturele stromingen beïnvloeden, ze kunnen een getuigenis leveren en ons op het spoor brengen van vergeten raakpunten. Enigmatisch blijven de individuen die de relieken manipuleerden of verhandelden. Bedoeld of onbewust bracht hun omgang met de eenvoudige beenderen een symbolische functie aan het licht, met alle codes die er sinds de middeleeuwen zijn aan toegewezen. De ‘handel’ in relieken initieert aldus een reflectie over hun waarde en over de betekenis binnen de toenmalige maatschappij.

De relieken zijn objecten uit het collectief geheugen. Ze bestaan uit verschillende categorieën. Hun zeer rijke geschiedenis wordt geschreven vanuit een hele reeks bronnen, te beginnen met de geschreven bronnen die hun identificatie mogelijk maken. De kritische en systematische uitgave van deze bronnen blijft een van de essentiële stukken van de puzzel van de christelijke hagiografie. Het is nodig een wetenschappelijke en volledige inventaris van de reliekenschaten op te maken net zoals bij museale verzamelingen. In bepaalde plaatsen of landen beschikt men reeds over dergelijke uitgaven, die de voorlopers zijn van een toekomstige, volledige inventaris²⁸. Het belangrijkste daarbij zijn niet de aantallen, maar hun betekenis. *Ponderentur non numerentur!*²⁹

Noten

- 1 DIDEROT en D'ALEMBERT 1765, p. 89.
- 2 BONNASSIÉ *et al.* 1994, p. 308-309.
- 3 BOZOKY en HELVETIUS 1999.
- 4 VAN STRYDONCK *et al.* 2006.
- 5 Parijs, Bibliothèque Nationale de France, nouv. Acq. Franç. 6281: *Relation de mon voyage d'Angleterre en France, Italie, Allemagne et Hollande en 1751-53*, naar JULIA 2003, p. 313.
- 6 Voorbeelden hiervan zijn: de heilige Vincentius van Zennik, de heilige Bavo in Gent, de heilige Waldetrudis uit Bergen, de heilige Domitianus in Hoei en mogelijk ook de heilige Ermelindis uit Meldert. Zie: VAN STRYDONCK *et al.* 2006, p. 81-99 en 121-147.
- 7 Onderzocht door F. Sorber en F. Van Cleven in het restauratieatelier van Kloster Lüne in Lüneburg, maart 2008.
- 8 Onderzocht door F. Sorber in de Carolus Borromeuskerk te Antwerpen, augustus 2007.
- 9 Hasselt, Rijksarchief, Regestenlijst, toegangsnummer 1746, nr. 1222.
- 10 VAN OS 2002, nr. 20.
- 11 Kloster Bentlage in Rheine en de Sankt Nikolaikirche in Kalkar werden bezocht door Frieda Sorber en Fanny Van Cleven, maart 2008.
- 12 Onderzocht door Frieda Sorber, 2008.
- 13 Hasselt Rijksarchief, Herkenrode 314.
- 14 Hasselt Rijksarchief, Herkenrode 314. De abdijkerk bevatte in de 17de eeuw de volgende altaren: hoofdaltaar, Juffrouwenkoor of -altaar, St.-Anna-altaar, H. Drievuldigheidsaltaar, St.-Bernardusaltaar en H. Kruis-altaar.
- 15 Onderzocht door Frieda Sorber, 2008.
- 16 Voor Herkenrode zijn er echter geen historische aanwijzingen voor dergelijke feestdagen.
- 17 GEARY 1993; VAN UYTFANGHE 1996, p. 143-196.
- 18 GEORGE 2000, p. 93.
- 19 GEORGE 2000.
- 20 DUBY 1979, p. 75.
- 21 OPSOMER 1976, p. 137-159; MOONS 1982; HENNEAU 2006, p. 157-167.
- 22 VANDENBROECK 1994.
- 23 MONTULET-HENNEAU 1990.
- 24 MONTULET-HENNEAU 1990, p. 579-580.
- 25 DUBY 1973.
- 26 BIJSTERVELD 2007.
- 27 MISONNE 1982, p. 1-26.
- 28 Om slechts een oud voorbeeld te nemen: STÜCKELBERGER 1902-1908.
- 29 Relieken moeten niet geteld maar ‘gewogen’ worden, in de betekenis van ‘op hun waarde beoordeeld’.

Summary

Relics have increasingly become the subject of historical study and scientific analysis. While often leading to their identification as medieval (or later) frauds, this evolution also transcends perception of the relics as mere objects of exorbitant adoration. 'Real or fake' is no longer the main question in the contemporary study of relics. The focus lies now upon the information that can be extracted from the objects, an approach that has proven fruitful and highly diverse. Who were the people who exchanged or even traded the relics, and why did they do so? What was the social significance of these religious treasures within former societies, and what was their role in the power struggles within the catholic church? Can the relics, which travelled considerable distances, shed a light on historical networks between people or institutions, both lay and clerical? And most importantly, what do they tell us about the mentality and beliefs of former people, characterised by ways of belief, mysticism, symbolism and artistic expression that appear particularly strange to us?

Finally, our attention and respect should go to the people who carefully kept the relics, while decorating and protecting them as if they were part of their own (spiritual) family. Through their reliquary treasure, the former Cistercian nuns at Herkenrode have left us one of the finest examples of this devotion. That it derives from the context of a nunnery is perhaps no surprise, as they were acting in a world in which 'taking care' was intrinsically associated with the female soul.